

ВІДТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ*

С. В. Похилько, асистент,
Сумський державний університет, м. Суми

На основі аналізу існуючих еколого-економічних суперечностей обґрунтовано необхідність формування системи відтворення ефективного природокористування у системі суспільного відтворення; запропоновано створювати інвестиційні механізми відтворення природокористування на регіональному рівні.

Ключові слова: відтворення, природокористування, природні ресурси, еколого-економічні суперечності, інвестиційні механізми.

На основе анализа существующих эколого-экономических противоречий обоснована необходимость формирования системы воспроизводства эффективного природопользования в системе общественного воспроизводства; предложено создавать эффективные инвестиционные механизмы воспроизводства природопользования на региональном уровне.

Ключевые слова: воспроизводство, природопользование, природные ресурсы, эколого-экономические противоречия, инвестиционные механизмы.

ВСТУП

Кризові явища у світовій економіці, які мають фінансовий характер й дотепер є відчутними в економічному житті України, ускладнюють реалізацію політики сталого розвитку, в межах якої дедалі частіше постає завдання забезпечення процесів відтворення.

Для більшості регіонів України зміни у структурі промислового виробництва спричинили посилення сировинної орієнтованості економіки, зростання її ресурсо- та енергомісткості. Промислові регіони України продовжують зберігати сировинну спеціалізацію виробництва. Так, сировинна продукція в обсягах реалізованої промислової продукції України є домінуючою (близько 60%), тоді як інвестиційна не перевищує 20 % [1]. При цьому підтримується тенденція екстенсивного використання природних ресурсів без забезпечення

Дослідженням проблем відтворення еколого-економічних систем, раціонального природокористування займалися видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, такі, як Балацький О. Ф., Бобилев С. М., Буркинський Б. В., Веклич О. О., Долішній М. І., Лемешев М. Я., Мельник Л. Г., Рюміна О. В., Теліженко О. М., Харічков С. К. та інші. Проте формування ефективних механізмів відтворення природно-ресурсного потенціалу потребує подальших досліджень передусім суперечностей, які обумовлені зміною характеру відтворення, його темпів і пропорцій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз протиріч, які виникають у процесі еколого-економічних взаємодій, та закономірностей відтворювального процесу на сучасному етапі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Орієнтація на екологобезпечний, збалансований розвиток вимагає формування системи рівноважного та ефективного природокористування.

* Стаття рекомендована до друку доктором економічних наук Прокопенко О. В., СумДУ, м. Суми

Відносини природокористування розглядаються як полісистемні, багатоаспектні, їх характер є економічно і соціально детермінованим. Раціональність природокористування визначається ступенем розвитку соціально-економічних відносин, трансформація яких обумовлює певні суперечності у самій системі природокористування. Подолання цих суперечностей можливе лише за умови комплексного підходу до формування раціонального природокористування у загальній системі суспільного відтворення.

Розглянемо еколого-економічні суперечності, які притаманні процесу взаємодії суспільства і довкілля, є об'єктивними та динамічними характеристиками такої взаємодії. Як зазначається у роботі [3], вони характеризують стан соціально-економічних зв'язків відтворювального процесу і фіксують відносини соціальних суб'єктів, що склалися історично, щодо привласнення, обміну розподілу природних благ у виробничому процесі та поза ним.

Традиційно серед протиріч взаємодії між суспільством і природним середовищем виділяють:

1. Суперечності, обумовлені впливом системи політичних, філософських, правових, естетичних поглядів суспільства на процеси природокористування та відповідних інститутів.

2. Суперечності, обумовлені невідповідністю законів розвитку суспільства і природи.

3. Суперечності між зростаючими потребами суспільства у природних елементах і обмеженими можливостями природи їх задовольняти.

4. Суперечності, обумовлені специфікою функціонування і розвитку продуктивних сил [2; 3].

Суперечності першої групи на сучасному етапі соціально-економічного розвитку стають дедалі очевиднішими, спостерігається зміна відношення до проблем забруднення природного середовища – не лише з позиції економічної оцінки, але і з погляду морально-етичних принципів, які представлені такими суспільними інститутами, як суспільна думка, право, мораль і є індикаторами ставлення суспільства до навколишнього середовища [4].

Суперечності, обумовлені невідповідністю законів розвитку суспільства і природи, в економічній системі проявляються за наявності так званих «провалів ринку», що призводить до неадекватності оцінки природних ресурсів, несформованості цін на певні їх види, а отже, не дозволяє створити адекватні економічним умовам механізми їх відтворення.

Суть суперечностей третьої групи можна сформулювати як обумовленість необхідності обмеження потреб суспільства їх постійним зростанням, результатом чого є створення стандартів якості довкілля, обмеження на використання природних ресурсів, санкції за порушення умов експлуатації природних об'єктів, прями заборони тощо.

Суперечності, обумовлені специфікою функціонування і розвитку продуктивних сил, проявляються в тому, що, з одного боку, динаміка процесів природокористування характеризує певний рівень розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, а з іншого – соціально-економічний характер природокористування визначає природу усієї системи виробничих зв'язків, які відрізняються орієнтованістю на споживання чи на відтворення умов життєдіяльності [9].

Ще одним проявом таких суперечностей можна вважати суттєві розбіжності між вартісними та матеріальними потоками, які характерні для сучасної економіки. Вартісні потоки здебільшого не пов'язані з процесами реального сектору, тоді як матеріальні – можуть служити для оцінки не лише реальних потоків виробленої продукції й обсягів

використання природних ресурсів, але й непрямо – обсягів забруднення довкілля.

Серед об'єктивних суперечностей четвертої групи основним, на нашу думку, є суперечності, обумовлені швидкістю процесів відтворення у природній та економічній системах. Мова йде про терміни, упродовж яких відбуваються відповідні процеси у природному середовищі (природні процеси), та терміни власне економічного відтворення (соціально-економічних процесів). У роботі [5] підкреслюється незбалансованість саме швидкості процесів, які проходять у природному та соціально-економічному середовищах. Причому для соціально-економічної системи характерне прискорення відтворювальних процесів, що сьогодні беззаперечно визнається більшістю вчених як особливість сучасного етапу розвитку економічних систем. Деякі вчені підкреслюють, що «время природных процессов, как правило, на порядок больше, чем социально-экономических, а наши знания о природных закономерностях слишком ничтожны, чтобы быть уверенными в правильности выбранной природоохранной политики по восстановлению и стабилизации природных комплексов» [6, с. 7].

Досліджуючи регіональне природокористування, М. Лемешев розглядає його як функціонування еколого-економічної системи, що включає декілька підсистем (рис. 1) і має ймовірнісний характер [7]. Причому, природокористування розглядається як увесь вплив людини на природу, включаючи відпочинок, туризм тощо. Проте у запропоновану схему суспільного відтворення включена лише виробнича сфера, хоча як окремий підрозділ виділено відтворення природних ресурсів (рис. 1).

Рисунок 1 - Схема процесу розширеного відтворення з урахуванням екологічних факторів [7]

Проте, на нашу думку, зазначене розуміння природокористування вимагає розширення дії механізмів відтворення природних ресурсів, які не повинні обмежуватися сферою матеріального виробництва.

Способом подолання описаних протиріч є регулювання процесів природокористування. Сьогодні визнається необхідність компенсації збільшення у процесі економічного зростання ресурсоспоживання, викидів і скидів, утворення відходів за рахунок витрат, які мають розглядатися як суспільно-необхідні. Відтворення природного середовища є складовою системи суспільного відтворення, з розвитком якого дедалі більше зростає необхідність удосконалення механізмів, що повинні забезпечити відтворення ефективного природокористування. Останнє включає не лише відтворення природних ресурсів, а й створення по-перше, ефективних способів використання природних ресурсів (як виробничого, так і не виробничого) та, по-друге, формування ефективної системи охорони й оздоровлення довкілля.

На нашу думку, розглядаючи відтворення природних ресурсів окремо, без зв'язку із способами їх використання, неможливо сформулювати ефективну систему природокористування, адже умови і методи використання природних ресурсів визначають потребу у їх відтворенні, обсяги утворення відходів та можливості щодо їх переробки чи утилізації.

Необхідність розгляду не просто природних ресурсів, а якості довкілля в межах економічної теорії виробництва як окремого виробничого фактора є сьогодні очевидною. Для цього ряд науковців вважають за необхідне визначити його специфіку в «системі общепринятых стоимостных понятий и показателей» [8, с. 49].

Проте наслідком описаних суперечностей є те, що сучасна методологія прийняття управлінських рішень не передбачає оцінку власне екологічних функцій, ресурсів як таких, що мають економічну цінність, яка потребує відтворення.

Основними факторами, що ускладнюють інвестування у відтворення природних систем, традиційно називають відсутність узгоджених економічних вимірів цінності всієї сукупності природних ресурсів. На нашу думку, це лише один із проявів більш загальної проблеми – проблеми суперечливості між економічним та природним аспектами відтворення. Економічне – розглядається передусім як відтворення капіталу, яке має на меті відтворення вартості без обов'язкового відтворення матеріально-речової його форми, тоді як для природного відтворення основною метою є відновлення матеріального об'єкта або функції екосистеми. І хоча функції екосистем, які забезпечуються екологічними ресурсами певної якості, становлять довгострокову основу розвитку, інвестування у їх підтримання є переважно неефективним, адже, виходячи з принципів прийняття економічних рішень, довгострокові вигоди від інвестування у збереження чи відновлення довкілля наближаються до нуля, так само як і довгострокові негативні екстерналії. З позицій традиційної економічної ефективності термін окупності більшості програм і проектів не повинен перевищувати 8–12 років [9].

Не зважаючи на те, що сьогодні науковці і констатують, що у кожній складовій системі відтворення (у відтворенні особистого фактора, матеріальних умов та економічних відносин) наявний яскраво виражений економіко-екологічний аспект [10], екологічні параметри розвитку розглядаються переважно як обмеження. У систему цілей та завдань розвитку економічних суб'єктів вбудовуються (екзогенно задаються) природоохоронні завдання, завдання формування екологічно безпечного типу виробництва. Зокрема, у Великобританії при підготовці заходів щодо реалізації концепції сталого розвитку у доповіді, підготовленій Лондонським центром економіки довкілля «Програма «зеленої економіки», запропоновано ввести екологічні фактори, пов'язані з проектами господарського розвитку, в аналіз «витрати-вигоди» [8].

Можливо саме потреба в економічній переконливості обґрунтувань і доказів на користь відтворення ефективного природокористування, в тому числі шляхом інвестування у відтворення та збереження довкілля, обумовила трансформацію розуміння сутності деяких економічних категорій, які є базовими для ринкової (капіталістичної) економіки. Зокрема, поряд із природними ресурсами (у класичній політичній економії – землі), які традиційно розглядалися поряд із капіталом та працею як самостійний фактор виробництва, сьогодні дедалі частіше використовується категорія «природний капітал». У роботі [11] Р. Моїсеев зазначає, що такі нові теоретичні конструкції, як «природний капітал» і «людський капітал» радикально змінюють уявлення про сутність і характер основних економічних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Реалізація завдань щодо відтворення ефективного природокористування вимагає створення інвестиційних механізмів, адже економіка не має інших методів забезпечення відтворювальних процесів, ніж інвестування, яке становить основу розширення виробничої бази й економічного зростання.

У формуванні механізмів такого відтворення доцільно орієнтуватися на регіональний підхід, оскільки виробнича діяльність, її вплив на довкілля здійснюється в межах конкретного регіону, наслідки (як економічні, так і екологічні) вичерпання природних ресурсів чи погіршення їх якості, вплив забруднення на населення є відчутними передусім на рівні певного регіону. Лемешев В. територіальний підхід визначав як базовий в управлінні природокористуванням: «Поскольку воспроизводство природных ресурсов имеет преимущественно региональный характер и привязано к определенной территории, в планировании и управлении этой сферой общественного производства должен преобладать территориальный подход» [7, с. 61 -62]. Необхідність такого підходу обґрунтовується специфікою природокористування.

Особливо актуальним регіональний підхід є для економіки України, де спостерігається суттєва диференціація регіонів за рівнями соціально-економічного розвитку, існує необхідність ліквідації екологічних наслідків на рівні окремих регіонів, для більшості відсутня стратегія регіонального розвитку.

SUMMARY

REPRODUCTION OF EFFECTIVE NATURE USE: PROBLEMS AND CONTRADICTIONS

*S. V. Pokhilko,
Sumy State University, Sumy*

A necessity of formation of system of reproduction of effective nature use in the system of public reproduction is proved on the basis of the analysis of existing ecologic and economic contradictions; it is offered to create investment mechanisms of reproduction of nature use at regional level.

Key words: *reproduction, nature use, natural resources, ecologic and economic contradictions, investment mechanisms.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
2. Бородин А. И. Сущность и содержание основных эколого-экономических противоречий / А. И. Бородин // Экология промышленного производства. – 2005. – №2. – С. 2-6.
3. Веклич О. А. Эколого-экономические противоречия / О. А. Веклич. – К. : Наукова думка, 1991. – 142 с.
4. Копытов А. П. Экологический долг в системе взаимодействия экономики с природой : дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.01 /А. П. Копытов. – Челябинск : РГБ, 2006. – 148 с.
5. Деревяго И.П. Анализ воспроизводственных процессов в системе устойчивого развития / И. П. Деревяго // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 2(26). – С. 318-322.
6. Швагерус П. В. Инвестиционные природоохранные программы в региональном природопользовании / П. В. Швагерус – М. : НИИ-Природа, ВО РЭА. – 2005. – 138 с.
7. Лемешев М. Я. Региональное природопользование: на пути к гармонии / М. Я. Лемешев, Н. В. Чепурных, Н. П. Юрина. – М. : Мысль, 1986. – 262 с.
8. ЭХО. Экология, хозяйство, окружающая среда / сост. А. И. Козырев, А. М. Костин. – Вып. 1. – М. : Прогресс, 1990. - 360 с.
9. Бобылев С. Н. Кризис: экономика и экология / С. Н. Бобылев, В. М. Захаров. – М. : ООО «Типография ЛЕВКО», Институт устойчивого развития, Центр экологической политики России, 2009. - 84 с.
10. Шабунина И. М. Пределы и императивы использования природных ресурсов, факторов / И. М. Шабунина, В. В. Фесенко // Вестник ВолГУ. Серия 3. – 2003-2004.– Вып. 8. – С. 6 – 22.
11. Моисеев Р. С. К вопросу о теориях «человеческого» и «природного» капиталов / Р. С.Моисеев // Экономика природопользования. – 2006. – № 1. – С. 5-22.

Надійшла до редакції 23 липня 2012 р.